

Nyelvjárásgyűjtés Karancsság településen

A 2013. május 22-ei kirándulás egyik célja a palóc nyelvjárás sajátosságainak, jellemzőinek megismerése, megismertetése volt. A Palóc nyelvterület középső részén található Karancsság településre esett a választás, ugyanakkor az, hogy kiválasztunk egy községet, azt is jelenti, hogy nyelvhasználati sajátosságai mellett az azt használó helyi közösséget, a helyi szokásokat is megismerjük.

Az újabb felfogás és gyűjtések alapján a mai magyar nyelvterületen összesen tíz nyelvjárás régiót különböztetnek meg: 1. Nyugat-magyarországi nyelvjáróterület (Legszíneesebb alcsoportjai az őrségi, hetési, göcseji, illetve a szigethelyzetű felsőőri). 2. Közép-dunántúli-kisalföldi nyelvjáróterület. 3. Dél-dunántúli nyelvjáróterület. 4. Dél-alföldi nyelvjáróterület. 5. Palóc nyelvjáróterület. 6. Tisza-Körös-vidéki nyelvjáróterület. 7. Északkeleti nyelvjáróterület. 8. Mezőségi nyelvjáróterület. 9. A székely nyelvjáróterület. 10. Moldvai nyelvjáróterület.

A palóc terület további kisebb nyelvjárócsoporthoz bomlik, több tömböt találunk a palóc régió belül: a) a nyugati tömb a nyugati palóc csoportot, illetve az északnyugati palócokat foglalja magában. Ez a Duna meghosszabbított vonalától nyugatra eső területeket jelenti. b) A középső palóc terület, ahol Karancsság község is található, két csoportot foglal magában: a középpalóc, illetve az Ipoly vidéki palóc csoportokat. c) A harmadik terület pedig a keleti terület, amely Miskolchoz esik közel. Itt található a Hernád vidéki csoport.

A palócság eredetét sokan próbálták már feltárni, s magának a palóc szónak az eredetét, etimológiáját is próbálták megfejteni. A palóc származású Szeder Fábrián volt az első, aki a 19. század elején működő *Tudományos Gyűjtemény* című folyóiratban elsőként írt a palócokról. Már ebben a munkájában a nyelvjárásokról ír, az ahhoz tartozó sajátos ejtismódról, a palócok sajátos tájszavairól, amelyek sajátos szokásaikhoz kapcsolódnak. Tanulmánya 1819-ben jelent meg az akkor vezető tudományos folyóiratban és később a Liliom Aurum kiadó gyűjtötte össze egy kötetbe erről szóló írásait, s adta ki *A' palóczokról* címen. Bakó Ferenc szerkesztésében 1989-ben jelent meg a *Palócok* című négy kötetes monográfia, amelyben a palócok néprajzáról, szokásairól, viseletéről, a palócok eredetéről, tehát ennek a népcsoportnak mindenféle jellemzőjéről, jellemvonásáról összefoglalóan olvashatunk. Paládi Kovács Attila pedig 2002-ben foglalta össze a *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyvében* mindazt, amit a palócok eredetéről tudnunk kell.

A magyar dialektus fogalom, a magyar nyelvjárás terminus azoknak az embereknek a beszédmódját jelenti, akik elsősorban paraszti gazdálkodásból, földművelésből, állattenyésztésből élnek, szemben például a nyugati népek nyelveinek dialektusaival. A magyar nyelvjárásokról a 20. század második felében kialakult egy olyan attitűd, amelynek okait elsősorban az urbanizáció folyamatában kell keresnünk. A falusi munka, a mezőgazdasági munka egyre inkább leértékelődött és ezzel szemben a köztudatban létrejött egy olyan attitűd, amely szerint azok, akik nyelvjárásban beszélnek, valamiféle értéktelen formát használnak, a nyelvnek egy olyan változatát beszélik, amely műveletlen. A nyelvjárástól való elidegenedés és a nyelvjárású beszélők negatív megítélése megfigyelhető a nyugati országokban is, főként az angolszász területeken. Ez az attitűd, ez a vélekedés nagy hatással volt a nyelvjárásokra, a nyelvjárásban beszélőkre egyaránt. A nyelvjárású területeken élő fiatalabb nemzedékek egyre inkább eltávolodtak saját területi nyelvváltozatuktól és a köznyelvi magyart kezdték el beszélni. A még meglévő, ám egyre kevesebb tömegek által beszélt nyelvjárások megőrzésének igénye és az azok attitűdbeli felértékelésére tett igyekezet a Geolingvisztikai Kutatócsoport által végzett nagyszabású vizsgálathoz vezetett.

A magyar nyelv története tulajdonképpen nyelvjárások történetét jelenti. Mindaddig, míg nincs irodalmi nyelvünk, addig a nyelvtörténet a nyelvjárások történetének kutatásával foglalkozik. Ezért is nehéz elválasztani a kettőt. A nyelvtörténész valójában nyelvjárástörténész, aki a dialektológia, a nyelvjárásokkal foglalkozó tudomány módszereinek segítségével tárja fel az egyes nyelvjárások jellemző sajátosságait. Ennek leíró ága az, amikor nyelvjárásgyűjtésen vesznek részt a kutatók, embereket hallgatnak meg, és felvételeket készítenek. A nyelvjárások értékesek, hiszen nyelvünk történetének lenyomatai. Kincsek, amelyek a fonetikai és grammatikai sajátosságok mellett a tájszólások, tájszavak szintjén is megmutatkoznak, s a magyar nyelv változatai nem érdemlik meg azt, hogy becsméreljük, hogy értéktelen változatnak tartsuk, hogy degradáljuk egyrészt a nyelvjárást, másrészt a nyelvjárású beszélőket. Értékes, mert minden nyelvnek vannak változatai a köznyelvi és az irodalmi nyelvi változaton kívül. Vannak társadalmi változatok (szociolektusok), vannak szaknyelvek és az életkornak megfelelő nyelvváltozatok. Megkülönböztetünk továbbá a nemek szerint megoszló nyelvváltozatokat (gender alapú), hobbinyelveket, a különböző szociolingvisztikai tényezők szerint alakuló nyelvváltozatokat, s a nyelvnek vannak területi változatai is, földrajzi változatok, dialektusok.

A különböző nemzedékek, a különböző foglalkozásokat végzők már nem homogén közösségként élnek a faluban. Régen viszont ez a homogenitás, ez az egyöntetűség azt jelentette, hogy abban a faluban mindenki ugyanazt a nyelvjárást beszélte, nem különbözőt

egyik ember a másiktól. Az általuk használt nyelv/nyelvváltozat volt a norma. Bár napjainkban gyakran az irodalmi nyelvvel és a köznyelvvel azonosítják ezt, érdekesebb azonban normákról beszélni, hiszen minden régióknak, minden nyelvjárás csoportnak, minden helyi nyelvjárásnak megvan a maga normája, amit az ott élők egyedüli, helyes és jó nyelvi változatként fognak fel.

Mi jellemzi Karancsság nyelvjárását? Mi jellemzi a középső, a legvédettebb palóc nyelvjárást? A palóc nyelvjárás fonetikai, grammatikai és alaki sajátosságai közül a következők a legjellemzőbb vonások:

1. a köznyelvi magánhangzóinkon túl az ajakkerekítés nélküli /illabiális/ *ā*-t (= a, fölötte pont) és a labiális *ā*-t (*fāj ā vāllām* 'fáj a vállam') is ejtik,
2. még él az *ly* palatalizált/jésített hang/fonéma; (*alya* 'alja' – tehát nem *j*-vel, hanem lágyított *l*-lel),
3. szömegkülönböztető szerepe van a hosszú *ē* (*szēl*, de *szél*) hangnak,
4. gyakori az *ü* helyetti *i* (*kilső*, *pispék*), illetőleg az *ö* helyetti *ë* (*csëpp*, *bëgre*) fonémák használata,
5. gyakran palatalizálódik más mássalhangzó is, például a főnévi igenév képzője, a *-ni* palatalizált *-nyi* formában hangzik, az *i* lágyíthatja a *t*, *d*, *n*, *l*-t (*szeretyi* 'szeretni' *imádkoznyi* 'imádkozni', *ënnyi* 'enni', *gyió* 'dió'),
6. az *é* ~ *e*-t váltakoztató névszótövekben megmaradhat az *e*: (*tehen*, *vereb*, *szeker*),
7. a *t* végű igék múlt időben a rövidebb alakjukban használatosak (*nyittam*, *köttem*),
8. a *-val*/ *-vel* rag nem hasonul (*szekervel* 'szekérral', *buszval* 'busszal'),
9. az eredményhatározó ragja egyalakú (*hāmué vālyik* 'hamuvá válik'), illetőleg
10. gyakori az egyeztetés hiánya (*fāzik ā kezejim* 'fázik a kezem'),
11. szóvégi *u*, *ü* hangok helyett nyíltabb *o*-kat, *ö*-ket ejtenek (*féső* 'fésű', *odó* 'odú'),
12. a *meg* igekötő *g*-je hasonul az ige első mássalhangzójához (*mevveri* 'megveri'),
13. jellemző továbbá az egyalakú tövek használata, tehát nem *szekér* és *szekeret*, hanem *szeker-szekeret*, *tehen-tehenet*,
14. az *-ért*, *-ig* és *-é* toldalékok előtt is megmarad a rövid magánhangzó (*fáert* 'fáért', *apjaé* 'apjái', *faig* 'fái'),
15. a birtokos személyjelek három alakja figyelhető meg, *-juk*, *-jük* nyíltabb formái *-jok*, *-jök* és egy harmadik alak, a *-jik* (*fájok* 'fájuk', *fésőjök* 'fésűjük', *kertjik* 'kertjük'), s végül
16. a vonatkozó névmás egyalakú, nincs *aki*, *ami*, *amely* stb., hanem csak *aki* (köznevekre utalva is).

A dialektológia módszerének sajátossága, hogy gyűjtés közben olyan kérdéseket tesznek fel az adatközlőknek, hogy válaszukban a várt szó megfelelő grammatikai formában hagyja el ajkukat. E kérdések elsősorban az adott nyelvjárást beszélők népszokásaihoz kapcsolódik, ezáltal megismerhetjük életüket és szokásaikat, s közben feljegyezhetjük az általuk használt tájszavakat, szólásokat is. A Karancsságon történt gyűjtés során hat idős hölgy adatközlőnkől a következő témákról érdeklődtünk: kender feldolgozás, mezőgazdasági munka, állattartás, háztáji munkák, disznóölés, ételek, udvarlás, leánykérés, esküvő és lakodalom, fiatalok szórakozási szokásai, munkák (szövény, hímzés) ünnepek (Húsvét), tésztakészítés. Az általuk használt tájszavak például: tilolni, héhelezni (a kender feldolgozásának egyes folyamatai), huborka (uborka), macsóka (paprika), pirolni (pirítani) stb.

A kirándulás fő célja tehát a palóc nyelvterületen található Karancsság községben végzett nyelvjárásgyűjtés volt, amelynek keretein belül nemcsak megismerhettük e nyelvjárást jellemző vonásait, de bepillantást nyerhettünk a 20. század közepén is élő adatközlőink és az akkori közösség sajátos életébe, életmódjába, szokásaiba is.

Budai Tímea és Vitéz Ágnes egyetemi hallgatók
Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar